

*Posvećeno uspomeni na An Difurmantel, kao odjek na
njenu meditaciju o nežnosti*

*Klitoris, tajanstveni rubin koji se pomera, blistav poput
dragulja na poprsju kakvog boga.*
Pjer Luis

Brisanja

Klitoris je kamičak krišom ubačen u veliku cipelu seksualne imaginacije. Mlada Klitoris iz grčke mitologije, poznata po svom veoma tananom stasu, bila je majušna poput „kamenčića“. Dugo vremena skriven, lišen imena i umetničkog predstavljanja, odsutan iz medicinskih priručnika, često nepoznat i samim ženama, klitoris je vekovima postojao samo kao *skrupul*, u izvornom značenju te reči – kamičak koji žulja i kinji duh.¹ Sudeći po nepouzdanoj etimologiji morfološki oblici termina variraju od „brežuljka“ (*kleitoris*) do „pređice“ (*kleidos*). Klitoris: mala ispupčena tajna koja opstaje, odoleva, uznemirava savest i ujeda za petu,² jedini je organ namenjen samo uživanju, dakle, „ničemu“. On je ništa, ogromno ništa, sve ili ništa ženskog sladostrašća.

Prvu anatomsku upotrebu ove reči pronalazimo kod Rufa iz Efesa, grčkog lekara s kraja 1. i početka 2. veka, koji se poigravao njenim sinonimima kao u igri žmurke. „*Nymphe* ili *myrte* je muskulozni komadić kože koji visi na sredini [proreza], neki ga nazivaju *hypodermis*, a neki *clitoris*, odakle izraz *clitoriser*, što znači opsceno dodirivanje ovog organa.“³ Reč se na francuskom jeziku prvi put pojavljuje 1575. godine kod Ambroaza Parea zapisana u

-
- 1 U Francuskoj je trebalo sačekati 2019. godinu da bi, konačno, „u pet srednjoškolskih udžbenika bila prikazana celokupna anatomija klitorisa“ (Marlene Thomas, *Libération*, 4. oktobar 2019).
 - 2 Aluzija na stih 3. 15 iz Starog zaveta, Prva knjiga Mojsijeva – *prim. prev.*
 - 3 Rufus d’Ephese, *Du nom des parties du corps humain*, Daremberg-Ruelle, Pariz 1879, str. 147.

obliku *clitoris...*, da bi potom tajanstveno nestala u njegovim sabranim delima iz 1585.⁴ Gabrijel Falopija (otac čuvenih Falopijevih cevi), tako može da tvrdi da ga je on otkrio 1561. Tek rođen, klitoris je već bio izbrisan.

21. vek. Jedna ginekološkinja objašnjava užasutoj muškoj publici u parteru kako klitoris funkcioniše za vreme ljubavnog čina u dodiru sa penisima, dildovima, prstima, jezicima, kako se pomera, koji položaj zauzima u toku penetracije ili milovanja.⁵ Pomoćnik vagine, njen saigrač. Ali i samotni sladostrasnik. Raspaljen dvostrukom erotskom orijentacijom. Zanjihan, kada prati pokrete penetrirane vagine. Stvrđnut, kada se podiže u vis poput kreste. Katkad, oboje. Katkad, jedno bez drugog. Ne zaustavljajući se ni na jednom ni na drugom, klitoris izmiče dihotomijama.

Ovaj dvostruki život, koji već propituje normu heteroseksualnosti, takođe je vekovima ostao neprimećen. Prvi oblici prepoznavanja klitorisa samo su povećavali greške i nedorazume zbog njegovog izjednačavanja s penisom... Dobro nam je poznata Frojdova teorija o devojčici kao nedovršenom dečaku: ženski pol ima oblik nedostatka. Ožiljak kastracije, klitoris predstavlja ženski zakržljali penis. Frojd je i dalje, na svoj način, zarobljenik jedнопolnog modela. U smeljoj tezi izloženoj u delu *Pravljenje pola: ogled o telu i rodu na zapadu*,⁶ Tomas Laker je pokazao kako se od antike do 18. veka nametalo viđenje jedin-

4 Videti: Michele Clément, „De l’anachronisme et du clitoris“, *Le Français préclassique*, br. 3, Champion, Pariz 2011, str. 27–45. Videti takođe: Christian Boudignon, „Vous parlez grec et vous ne le saviez pas“, *Connaissance hellénique*, br. 28, 7. jul 2014.

5 Odile Buisson, „Le point G et l’orgasme féminin“, predavanje na TED-u, serija ERNEST, 7. jun 2014. Izvanredno predavanje u kojem se dovodi u pitanje postojanje tajanstvene „tačke G“.

6 Thomas W. Laqueur, *La Fabrique du sexe. Essai sur le corps et le genre en Occident*, prev. Michel Gauthier, Gallimard, Pariz 1992.

stvenog pola, prema kojem su se anatomske razlike između muškaraca i žena smatrale beznačajnim. Verovalo se da zapravo postoji samo jedan pol: ženski polni organi nalazili su se unutar tela, muški spolja. Ova šema nije potpuno odbačena ni kasnije, posle anatomske otkrića klitoris.

Otuda, takođe, fantazmatsko pravljenje lezbejke, invertiranog muškarca, koje je snažno osporavala Simon de Bovoar.⁷

Klitoris, zakržljali penis, istovremeno je uvek bio povezivan sa prekomernim uživanjem. Nesposoban za reprodukciju. Izbrisan, ali pohotan. Legenda kaže da su neke gorgone, obdarene velikim klitorisima, bile osuđene na večitu masturbaciju. Uostalom, klitoridektomija, uklanjanje klitoris, pojavila se kao terapijsko sredstvo za smirivanje ženske jarosti, kastrirajući ženu po drugi put. Radikalno rešenje za beskrajno uživanje.

Ekscizija je prisutna u svim kulturama, a ne samo u Africi, kako se često veruje. Na zapadu je bila upražnjavana kao terapija protiv hysterije i nimfomanije. Ima više načina odsecanja klitoris. Fizičkih naravno. Ali postoji i široki spektar psihičkih ekscizija. Jedan od primera je legendarna frigidnost, kontrapunkt nimfomaniji.

Nedostatak, odstranjivanje, sakaćenje, poricanje. Može li klitoris postojati u mentalitetima, telima i nesvesnom, drugačije nego kao u negativu?

Moglo bi se prigovoriti da su stvari otišle napred. Tačno. Anatomske, simboličke i političke postojanje klitoris danas se zahteva shodno stvarnoj raznovrsnosti perspektiva, kultura, praksi, militantnih ili performativnih gestova. „Treba podići klitoriju!“, uzvikuje Nadežda

7 Videti: Simon de Bovoar, *Drugi pol, II tom*, prev. Mirjana Vukmirović, BIGZ, Beograd 1982, pogl. IV: „Lezbijka“. Videti takođe: Valerie Traub koja tvrdi: „Od pojave psihoanalize, klitoris i ‘lezbejka’ bili su uzajamno isprepletani, kao sestre po sramu“ – kao jedan znak koji remeti drugi“, („The Psychomorphology of the Clitoris“, GLQ, sv. 2, 1995, str. 82.)

Tolokonikova iz benda Pussy Riot, što bukvalno znači „pobuna mačkica“.

Nedavno su objavljene knjige koje, srećom, otklanjaju ovu nevidljivost.⁸ Afirmiše se čitava jedna nova estetska i etička geografija uživanja koja se proširuje daleko izvan heteroseksualne matrice i ocrta se u četiri reči – „s one strane penetracije“.⁹

Pomerile su se borbene linije i unutar feminizma. Preobražen je diskurs, počev od druge, a zatim i treće generacije feminizma sve do ultrasavremenog transfeminizma. Nije više reč, ili nije više reč samo o tome da se klitoris označi kao isključivo žensko obeležje. Kvir, interseksualni i trans pristupi... klitoris je postao naziv libidinalnog dispozitiva koji ne pripada nužno ženama i koji remeti tradicionalno viđenje seksualnosti, uživanja i rodova. Druge hirurgije, drugi imaginarijumi. Ubuduće, uzvikuje Pol B. Presijado, moći ćemo, svi će moći, bez ekskluzivnog i univerzalnog modela, „da povežu klitoris i solarni pleksus“.¹⁰

Pa ipak.

8 Na primer, Delphine Gardey, *Politique du clitoris*, Textuel, Pariz 2019; Camille Froidevaux-Metterie, *Le Corps des femmes. La bataille de l'intime*, Philosophie Magazine Editeur, Pariz 2018; Maïté Mazaurette et Damien Mascret, *La Revanche du clitoris*, La Musardine, Pariz 2016; članci Michel Clément, „De l’anatomisme et du clitoris“, *Le Français préclassique*, br. 3, Champion, 2011, str. 27–45 i Sylvie Chaperon, „Le trône des plaisirs et des voluptés: anatomie politique du clitoris, de l’Antiquité a la fin du XIX siècle“, *Cahiers d’histoire. Revue d’histoire critique*, br. 118, 2012, str. 41–60.

9 Martin Page, *Au-dela de la pénétration*, Le Nouvel Attila, Pariz 2020.

10 Paul B. Preciado, *Un appartement sur Uranus*, Grasset, Pariz 2019, str. 258. (Dostupan prevod: Paul B. Preciado, *Apartman na Uranu*, prev. Milena Ostojić, Multimedijalni institut & Bijeli val, Zagreb 2021.)

Ipak, ispisujem ove redove zato što se možda ništa nije uistinu promenilo. Zato što su, s jedne strane, seksualna sakaćenja još uvek svakodnevna pojava. Zato što se uživanje još uskraćuje milionima žena. Zato što je klitoris i dalje, fizički i psihički, organ izbrisanog uživanja. Ali i zato što se opiranje brisanju možda uvek iznova svodi na brisanje, samo drugačije? Zar priznavanje neke stvarnosti istovremeno ne znači i njeno nepriznavanje na drugi način? Zar razotkrivanje ne znači uvek i činjenje nasilja? Dok jednom rukom gladimo, drugom brišemo.

Istorija klitorisa zacemento može da se čita kao linearna putanja, napredovanje od izbrisanosti do vidljivosti, od precrtavanja do egzistencije. Klitoris je danas, barem u nekim zemljama i sredinama, navodno pronašao svoje dostojanstvo postojanja. Međutim, između svake faze, svake fraze ovog „progres“, otvara se svojevrsna provalija. Zaista, nije dovoljno tražiti pravo na postojanje klitorisa, posebno prikazati njegovu anatomiju, insistirati na njegovoj važnosti, uključiti ga u neku performativnu afirmaciju, da bi pomračenju došao kraj. Sve što sam pročitala, sva moja istraživanja navela su me na zaključak da je dodirivanje klitorisa, u figurativnom, a možda i u doslovnom smislu, uvek iskušavanje *razmaka (écart)*. Klitoris postoji samo u razmaku, što ne kviri ni njegovu autonomiju ni njegov orgazmički intenzitet, ali nam zadaje poteškoće, istovremeno i paradoksalno, da ga opazimo kao dovršenu, objedinjenu celinu, sabranu u sebi.

Razmak između klitorisa i vagine – predmet silnih analiza i psihoanaliza. Razmak između klitorisa i penisa. Razmak između klitorisa i falusa, budući da ovaj prvi, za razliku od penisa, odbija da se povinuje zakonu falusa. Razmak između biološkog i simboličkog, putenosti i smisla. Najzad, razmak između „subjekata“ feminizma, a ujedno i između samih feminizama. Razmak među telima. Razmak između anatomske sudbine pola i društvene plastičnosti roda. Razmak između podataka o rođenju i hirurške intervencije. Razmak između zahteva za postojanje „žene“ i odbacivanja takve kategorije. Razmak

između parole „mi žene“ i bezbrojnih iskustava koja one-mogućavaju ujedinjavanje ili univerzalizovanje i toga „mi“ i tih „žena“.

Razmak nije samo razlika – razlika između istog i drugog, ili razlika po sebi. Razlika – ubrajajući i polnu razliku – samo je jedan slučaj razmaka. Razmak slama paradoksalni identitet razlike i otkriva mnoštvo koje se u njoj skriva.

Zato ćemo se, bez sumnje, začuditi izborom *jednog* organa, *jednog* dela tela ili pola – klitorisa – da bi se udovoljilo tom mnoštvu razmaka. Zašto ovo preimućstvo dodeljujemo upravo *njemu*, klitoris, a ne drugim zonama, koje ne moraju biti genitalne?

Zato što je on nemi simbol.

Pre svega, na prste jedne ruke možemo nabrojati filozofe koji su se usudili da govore o klitoris, iako kod *njih* pronalazimo brojne reference na druge delove ženskog tela, grudi, vaginu ili nimfe, na primer. Falokratija filozofskog jezika nije više nikakva misterija. Žak Derida ju je prvi podvrgao dekonstrukciji, krsteći je imenom „falocentrizam“ ili „falogocentrizam“,¹¹ osporavajući njene glavne karakteristike: privilegiju dodeljenu uspravnosti, erekciji (arhitekturnom modelu svega što stoji uspravno), vidljivosti, simbolici falusa, a istovremeno i svođenju žena na materiju-matericu, na majku, na vaginu-uterus. O ženskom uživanju u filozofiji nikad ni reči.

Mišel Fuko ne posvećuje nijedan redak klitoris, u svojoj *Istoriji seksualnosti*, osim kad pominje „monstruozi“ klitoris jednog hermafrodita.¹² Pored toga, on ni u

11 Kao što njihova imena nagoveštavaju, „falocentrizam“ i „falogocentrizam“ kod Žaka Deride označavaju središnje mesto pripisano simbolici falusa. Videti, na primer: *Glas, Que reste-t-il du savoir absolu?*, Gallilée, Pariz 1974, str. 85 sq.

12 Videti: Stefanos Milkidis, „Foucault: On the Monstrosity of the Hermaphroditic Body“, *Queer Cats Journal of LGBTQ Studies*, sv. 2, br. 1, str. 1–12. Videti takođe: Josée Néron,

jednom trenutku ne razmatra njegovu ulogu u „korišćenju ljubavnih uživanja“.¹³ Možda zato što bi mu u tom slučaju bilo teško da potpuno ospori „represivnu hipotezu“...¹⁴

Falocentizam od pamtiveka organizuje i usmerava zapadni filozofski diskurs.

Uprkos svemu, jedan od naučnih, a ujedno i etičkih zadataka filozofije, uvek je bio da se rasvetle delovi realnosti koji su iz ovog ili onog razloga ostali skriveni, pokopani, često potisnuti. Dakle, govoriti o klitoris u svojstvu filozofa znači izvući ga iz tame zaborava. Ali kako to da učinimo, a da ga i po drugi put ne prikrijemo? Zaista, kako o njemu misliti, ako je filozofski jezik logička ekscizija?

Zatim, filozofkinje koje su nastojale da razreše ovu protivrečnost i da klitoris uvedu u mišljenje, bile su kritikovane, ponekad čak ismejavane, od strane feministkinja treće i četvrte generacije. U *Drugom polu* – delu koje mnogi s pravom smatraju filozofskim – Simon de Bovoar je imala hrabrosti da konfrontira klitoris i pojam, otvoreno govoreći o „dva polna organa“ žene i o posebnosti uživanja koje nije nužno povezano sa reprodukcijom. Njen pristup je, međutim, ocenjen kao esencijalistički, suviše usmeren ka istraživanju pretpostavljenog ženskog identiteta.

Od tada su se pojavile druge teorije, polna post-razlika, kritike fiksiranosti roda, naturalnosti i binarnosti. One su otvarale, i još otvaraju nove razmake između filozofije i

„Foucault, l’histoire de la sexualité et la condition des femmes dans l’Antiquité“, *Les Cahiers de droit*, sv. 36, br. 1, 1995, str. 246–291.

- 13 Drugi tom *Istorije seksualnosti* osvrće se na *Korišćenje ljubavnih uživanja*, prev. Ana Jovanović-Kralj, Prosveta, Beograd 1988.
- 14 „Represivna hipoteza“, prema Fukou, odgovara uobičajenoj predstavi moći kao izvoru zabrana i cenzure – naročito seksualnosti. Fuko pokazuje da zabranjeno, u stvari, na neki način stvara seksualnost koju suzbija. Videti: Mišel Fuko, *Istorija seksualnosti 1, Volja za znanjem* (treće i dopunjeno izdanje), prev. Jelena Stakić, Karpos, Loznica 2015, 2016.

politike, većinskih i manjinskih jezika, evrocentrizama i dekolonijalnih pristupa. Klitoris je tako oduzet njegov prirodni status „genitalnog organa“ kao privilegije žena. Šta, zapravo, predstavlja klitoris za nebinarni subjekt, za jedno *iel*¹⁵ koje se ne identifikuje ni sa muškarcem ni sa ženom? Zar nije došlo vreme da se udaljimo od „fetišizacije organa i anatomije, od usredsređenosti na fiziologiju?“ – s pravom se pita Delfina Gardi. Malo kasnije dodaje: „Upravo to nam sugerise [...] [na primer] Džudit Batler, preispitujući koncepciju tela i erotskog koja deluje u stvaranju tela „pomoću fragmenata“.¹⁶

Međutim, da li je sigurno da ta nova izlaganja o seksualnosti, rodovima i telima, koliko god bila neophodna, nisu i sama, na svoj način, posvećena nekom obliku brisanja?

Zašto bi trebalo da se okanemo prikazivanja klitorisa baš sada, u trenutku kada se on tek pojavio, kad je u neku ruku, novorođenče? Zar da poverujemo da su spisi Simon de Bovoar ili Lis Irigare, ili pak spisi radikalnih italijanskih feministkinja, poput Karle Lonci ili Silvije Federiči, primera radi, neumitno prevaziđeni? Klitoris: zašto više ne slušati one koje su prve imale smelosti da ga puste da govori?

Pozicija koju ovde zastupam je pozicija radikalne feministkinje koja se smešta daleko od „terfovki“ (*terf*, *trans-exclusionary radical feminists*) – koje smatraju da borba trans osoba zamračuje i prigušuje specifičnost borbe za ženska prava.¹⁷ Takođe sam veoma daleko od feministkinja koje misle da je polna binarnost uklesana u

15 Nova reč, skovana kombinacijom ličnih zamenica za muški rod *il* i ženski rod *elle*. – *prim. prev.*

16 Delphine Gardey, *Politique du clitoris*, *op. cit.*, str. 145–146. Videti takođe: Džudit Batler, *Nevolja s rodom. Feminizam i suverzija identiteta*, prev. Adriana Zaharijević, Karpos, Loznica 2010, str. 241.

17 Reči *terf* i *swerf* često su povezane. *Swerf* je akronim od *Sex-Worker-Exclusionary Radical Feminist*, ime feministkinja koje se suprotstavljaju prostituciji, koju smatraju oblikom potlačenosti.

mramoru i osuđuju ono što su za njih preteranosti teorije o rodu, odbacujući istopolno roditeljstvo i nastavljajući da čine ustupke falokratiji. Ali, s druge strane, podjednako odbijam sistematsko bacanje u ropotarnicu feministkinja pre pojave roda, upravo onih koje su utemeljile radikalni feminizam.

Klitoris uvek nosi, svakako i danas, trag jedne rane na kojoj se reči slamaju i povlače tek što su iznikle, kao talasi. To ne znači da je on mesto nedostatka, označitelja, slova ili predmeta a, b, c, ili z. Ne, to je nešto što je istovremeno i jednostavnije i komplikovanije. Čak i ako nije neophodno da pripada ženi, klitoris ostaje zagonetno mesto ženskosti. Što znači da još nije pronašao svoje mesto.

To mesto ovde ocrtavam nizom dodira, sastavljenih shodno simultanosti međusobno razmaknutih otkrivanja i nestajanja, pozajmljenih od različitih tipova diskursa, bez hijerarhije i procenjivanja. Možemo ih čitati po redu – oni poštuju hronologiju feminizma, ili zbrda-zdola – pošto su napisani u kružnom obliku.

Ne nastojim da nešto dokažem, već da omogućim da se čuje više glasova i da, zahvaljujući njima, ostanem u ravnoteži, između krajnje poteškoće i krajnje neodložnosti da se iskaže ženskost u današnjem trenutku.

I sami moji dodiri su mali klitoris pisma. Oni ocrtavaju samo obrise statusa jednog organa uživanja koji, još uvek skrupul, nikad nije postao organ mišljenja.